

A VÉGZETT PEDAGÓGUSOK DIPLOMÁS PÁLYAKÖVETÉSE

FÓNAI MIHÁLY^{a,*} – CSONKA ÉVA^{a,b}

^aDebreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Debrecen

^bBáthory István Katolikus Óvoda, Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Gimnázium, Nyírbátor

Beérkezett: 2022. december 15., elfogadva: 2023. január 15.

A tanulmány végzett pedagógusok diplomás pályakövetésének néhány területét vizsgálja. Célja a fiatal tanárok társadalmi háttérének, felsőoktatási és szakmai életútjának a leírása és összefüggések keresése a származás és a pályakezdés mutatói között. Az elemzés a Diplomás Pályakövető Rendszer adatbázisán alapul a 2016–2021-es periódusban. Az eredmények a vizsgált területeken azt mutatják, hogy a pályakezdő tanárok helyzete összetett és ellentmondásos. A fiatal tanárok jellegzetesen nők, egyetemistaként elsőgenerációs hallgatók, családjaik relatíve alacsony státusza ellenére viszonylag jelentős tanár szülői és nagyszülői háttérrel és mintákkal. Munkaerőpiaci helyzetük is ellentmondásos, alacsony jövedelmet és presztízt érzékelnek, ennek ellenére szakmai tudásuk horizontálisan és vertikálisan is illeszkedik a végzett munkájukhoz.

Kulcsszavak: pályakezdő pedagógus, diplomás pályakövető rendszer, családi háttér, felsőoktatási jellemzők, tudás és munka illeszkedése, elégedettség a munkával

The paper focuses on career tracking in selected areas of teachers who have already graduated. The aim is to describe the social background, and professional life path of teachers at the beginning of their career. In addition it seeks to find contexts between the indicators of origin, university study characteristics and career start. The analysis is based on the data found in the Graduate Career Tracking System database between 2016 and 2021. The results from the areas being examined show that the situation of teachers initiating their careers is complex and controversial. Teachers starting their career are typically female teachers, they are first-generation students, and despite the relatively low status of their families, they have relatively significant parental and grand-parental teacher background and examples. Their position on the labour market is also contradictory: in spite of perceiving low income and prestige, their professional knowledge matches their work both horizontally and vertically.

Keywords: teachers at the beginning of their careers, graduate career tracking system, family background, characteristics of higher education, matching of knowledge and work, job satisfaction

* Levelező szerző: Fónai Mihály, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1. E-mail: fonai.mihaly@arts.unideb.hu

Bevezetés

Tanulmányunkban végzett pedagógusok helyzetének a jellemzőjét vizsgáljuk néhány évvel a diplomaszerezés után. Célunk a fiatal tanárok társadalmi státuszának és szakmai életútjának a leírása és összefüggések keresése a származás és a munkába állás objektív, valamint szubjektív mutatói között. Elemzésünkhöz a Diplomás Pályakövető Rendszer adatbázisait használjuk. A magyarországi DPR 2010 óta működik, az aktív hallgatókat és a frissdiplomásokat keresik meg egységes kérdőívvel, a felsőoktatási intézmények közreműködésével. Ebből az adatbázisból a 2016–2021 közötti adatfelvételeket elemezzük, módszertani megfontolások miatt.

Módszer és minta, a módszer limitációi

Tanulmányunkban a hazai Diplomás Pályakövető Rendszer (a továbbiakban DPR) frissdiplomás adatbázisait elemezzük a 2016–2021 közötti időszakban. Alkalmazott módszerünk statisztikai másodelemzés, elemzéseinket a DPR adatbázisok struktúrája és adattartalma határozza meg. Ez azt is jelenti, hogy a mintaválasztás, pontosabban a létrejött minták sajátosságait nem egy szisztematikus mintaválasztás alakítja, hisz a DPR lebonyolításában közreműködő központi szervezetek (Educatio Kft., majd az Oktatási Hivatal) és a közreműködő felsőoktatási intézmények teljes körű adatfelvételre törekedtek az intézmények saját adatbázisai alapján. A létrejött, kialakult minták összetételét a tényleges válaszolók összetétele alakította, ezt az adatbázis véglegesítése során összevettették a megkeresett összes frissdiplomás főbb jellemzőivel, és ez alapján súlyozták az éves mintákat és az adatbázisokat.

A Diplomás Pályakövetési Rendszer 2012-től 2019-ig a megkeresés éve előtt egy, három, illetve öt évvel abszolutóriumot szerzett hallgatók teljes körű elérését célozta meg, 2019-től az egy, illetve öt évvel korábban abszolutóriumot szerzetteket (alap-, mester- és osztatlan képzésekben). Az adatfelvételt az országos DPR-ben részt vevő felsőoktatási intézmények végezték, saját címlistáik alapján (Veroszta 2015). Az online megkeresésre visszaérkezett anonim válaszokat az intézmények gyűjtötték és kezelték (illetve gyűjtik és kezelik), az egységes szerkezetű intézményi adatbázisokat az Educatio Nonprofit Kft., majd az Oktatási Hivatal egyesítette, tisztította és súlyozta (az ehhez szükséges statisztikai adatok a FIR rendszerből származnak), illetve végzi az Oktatási Hivatal még most is e feladatokat. A kutatás kérdőíve egységes szerkezetű, bár azt az intézmények saját kérdéseikkel bővíthetik (a központi adatbázis ezeket nem tartalmazza). A 2010 óta eltelt időszak azt mutatja, hogy a kezdeti, relatíve magas (15–25% közötti) válaszadási hajlandóság lényegesen visszaesett, a kezdeti, 20–25 ezer fő körüli minták mára 8–9 ezresre csökkentek, ami nem az egyes képzési területeken végzettek számának, hanem a válaszadók számának a csökkenéséből fakad.

A DPR frissdiplomás adatfelvételekhez használt kérdőívek több éven keresztül viszonylag állandóak voltak, kevés változtatással. Az első adatfelvételhez 2010-ben viszonylag bonyolult kérdőívet használtak, ezen változtatva 2011 és 2018 között az alkalmazott kérdőív csaknem változatlan volt. 2019-ben több kérdés kikerült a kérdőívből (pl. az elégedettség a munkával), újdonságként a megkeresés alapját jelentő diploma,

abszolutórium szakján túli képzésekre, a képzéseken való részvétel motivációira és a képzések értékelésére kérdeznék rá. A 2021-es adatfelvétel kérdőíve pedig a Covidnak a képzésre gyakorolt hatását vizsgálja, ahogy azt a frissdiplomások megélték, amilyen tapasztalatokat szereztek.

A 2011–2018 között alkalmazott kérdőívek a következő dimenziókat foglalták magukba (ezek a kérdések a 2010-es kérdőívben is szerepeltek, és többségük a 2019 utáni kérdőívekben is megtalálható): Képzési jellemzők, Képzési átmenet a felsőoktatás és a munkaerőpiac között, Nemzetközi vonatkozások – nyelvtudás, külföldi tanulmányi mobilitás és munkavállalás, Frissdiplomás foglalkoztatottság, Elégedettség, Szociodemográfiai háttéradoatok (Széll *et al.* 2016: 93–94).

Ahogy vázoltuk, a hazai DPR adatfelvételek 2012 és 2018 között a megkeresés előtti évben, három, illetve öt évvel korábban abszolutóriumot szeretteket célozta meg (2010-ben a 2007-ben, 2011-ben a 2008-ban és 2010-ben végzeteket), 2019-től pedig az egy, illetve öt évvel korábban végzeteket (abszolutóriumot szeretteket). Ez egy fontos módszertani kérdést vet fel: az elemzés a „kérdés évére” vagy a „végzés évére” fókuszáljon? Mindkettő járható út, a DPR adatbázisok alapján készült elemzések mindkét opcióra mutatnak példát. Ami módszertanilag problémásabb, az a különböző megkeresési évek végzettjeinek az összevonása egy adatbázisba (pl. több adatfelvételi év érintheti a 2012-ben végzeteket) – ezt illetően már több aggály is felmerülhet, hisz az adatfelvétel nem longitudinális panelkutatás, azaz az évek „összefűzése” problémás. Jelen tanulmányban mi is az „adatfelvétel éve” és nem a „végzés éve” alapján végezzük az elemzéseinket. Esetünkben ezt tovább bonyolítja az egyes adatfelvételek során megkérdezett frissdiplomás tanárok „beazonosíthatósága” is (a „tisztn” bolognai típusú, teljes kétciklusú tanárképzésben végzetek 2011-ben, a „tisztn” osztatlan képzésben végzetek 2019-ben jelennek meg a válaszolók között).

A DPR adatbázisok anonimizálása miatt nem állnak rendelkezésünkre intézményi és szakokra vonatkozó adatok (ez a korábbi szabályozás alapján még lehetséges volt). Ez jelen elemzésünk egyik komoly *limitációját* is jelenti, hisz tanulmányunkban a végzett pedagógusok diplomás pályakövetésére koncentrálnak, ezt azonban a szakok ismeretének hiánya megnehezíti. A DPR adatfelvételekben kezdettől alkalmazzák a „képzési terület” változót; esetünkben a „pedagógusképzési területen” végzetek helyzetének az elemzése látszik logikusnak, ám a képzési területhez tartozó szakokat az adatbázis anonimizálása miatt nem ismerjük. Emiatt a tanárképzés változásait és szabályozását (bolognai típusú képzés, majd osztatlan tanárképzés) vettük figyelembe azt illetően, hogy kit tekintünk „tanárnak” (a pedagógusképzési terület a kérdések korai szakaszában az óvodapedagógusokat, tanítókat, gyógypedagógusokat foglalta magába, később egészült ki tanárszakokkal), ezért döntöttünk a 2016–2021-es adatfelvételi évek elemzéséről.

A pályakezdő tanárok szociodemográfiai jellemzői

A DPR adatfelvételek során rákérdeztek a pályakezdők szociodemográfiai helyzetének több elemére is, így a válaszolók nemére, középiskolájuk típusára, szüleik iskolai végzettségére, családjuk anyagi helyzetére, és a családban hasonló végzettségűek és foglalkozásúak előfordulására. Ezek a jellemzők, változók alkalmasak az egyes diplomás foglalkozások közötti rekrutációs különbségek, és kisebb részben a pályaválasztást befolyásoló tényezők összevetésére, illetve esetünkben a pályakezdő tanárok jellemzésére.

Nők és férfiak a tanári pályákon

1. táblázat: A válaszolók nemek szerinti megoszlása a pedagógusképzési területen

	Férfi (%)	Nő (%)	Összesen (fő)
2016	16,5	83,5	1947
2017	18,6	81,4	1824
2018	15,7	84,3	1451
2019	16,8	83,2	853
2020	16,0	84,0	902
2021	21,6	78,4	522

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

A vizsgált időszakban a pályakezdő tanárok között a nők aránya, más diplomás foglalkozásokhoz képest, kiugróan magas. Ennek több oka és magyarázata van, melyeket bemutatunk. A 2021/2022-es akadémiai évben az aktív hallgatók között a teljes felső-oktatásban 54,55% volt a nők aránya (*Oktatási adatok 2021/2022*). A DPR éves adatfelvételei alapján az elmúlt években 60% körül volt a nők aránya, képzési területenkénti jelentős eltéréssel. Legmagasabb a férfiak aránya az informatikai (73,7%–85,2%, átlag 80% körül) és a műszaki területen (70–72%), a férfitöbbség az agrárképzési területen 2017-re tűnt el. Magas a nők aránya a bölcsészettudományi, orvos- és egészségtudományi, társadalomtudományi területeken, és ahogy a táblázat is mutatja, legmagasabb a pedagógusképzési területen. Az arányok, például a pedagógusképzési területen, hosszú távon alakultak ki, ugyanakkor évtizedek óta detektálhatók, így például az egyes képzésterületekre jelentkezők körében is (*Garai–Kiss 2014*).

A nők magas aránya a köznevelésben, főként az alapfokú oktatásban, évtizedek óta is jellemző volt Magyarországon és más országok oktatási rendszereinek többségében. A TALIS adatai azt mutatják, hogy a *nők dominanciája nemzetközi jelenség*, a részt vevő országokban több nő tanítja a gyerekeket, mint férfi. Magyarországon az alapfokú oktatás felső tagozatán tanítók 79%-a nő, ami magasabb, mint az OECD-országokra vonatkozó átlagos érték (68%) és az európai uniós országokra jellemző arány (69%) (*Balázs–Vadász 2019: 13*).

A nők egyes diplomás foglalkozásokban kialakult magas arányát a professzió elméletek is magyarázták, ezek közül Etzioni semi-professzió elmélete a legismertebb (*Etzioni 1969*). Etzioni a semi-professziókat megkülönbözteti a magas státuszú és presztízsű professzióktól, véleménye szerint ugyanis a semi-professziók sajátossága, hogy esetükben a képzési idő rövidebb, a szakmai autonómia alacsonyabb, a szakmai szervezetek befolyása kisebb, és a nők aránya magasabb, mint a magas státuszú professziók körében. Idesorolja például a tanárokat és az ápolókat, szociális munkásokat. A semiprofesszió-elméletek, bár egy létező jelenséget írnak le, alkalmasak az okozati hatások félremagyarázására (bár pl. Etzioni esetében ez nem figyelhető meg), hisz látszólag a nők magas aránya hat a semi-professzió kialakulására. A nők magas aránya az egyes foglalkozásokban következ-

mény, és nem ok, a foglalkozás általános státuszának a csökkenéséből fakad, a folyamat sztereotíp megnevezése a foglalkozások „elnőiesedése”.

A statisztikai adatok egy része látszólag mindkét megközelítés alátámasztására alkalmas, így például az egyes tanárhivatások közötti eltérések esetében is. Viszonylag jelentős eltérések tapasztalhatók az egyes tanárszakmák között is a nemek arányát tekintve. Bár jelen keretekben a tanárprofessziók közötti különbségek elemzésétől eltekintünk, a survey kutatások eredményei azt mutatják, hogy az egyes tanári hivatások között a nők arányán túl lényeges különbség tapasztalható például a szakmák státuszát, presztízsét és társadalmi rekrutációját illetően is (Bíró 2002). Ha a nemek arányát vizsgáljuk, 2019-ben a pedagógusképzési területhez tartozó foglalkozásokat tekintve az óvodapedagógusok között 0,6%, a gyógypedagógusok között 6,1%, a konduktorok körében 6,9%, az általános iskolai tanítók és tanárok esetében 15,1%, míg a középiskolai tanárok között 33,4% volt a férfiak aránya (Lannert 2021: 34). Ez részben az egyes tanárfoglalkozások, hivatások általánosabb státuszával és presztízsével is összefügg, egy másik lehetséges magyarázat a státuszbiztosító, státuszvédő mechanizmus érvényesülése lehet (Tamás 1986). Ez esetünkben azt jelenti, hogy a férfiak a magasabb státuszú tanárhivatásokban és pozíciókban „védik” a saját pozícióikat (ez igaz lehet a vezetői pozíciókra is, ennek másik magyarázata az üvegplafon-elmélet) – a jelenség általános, elég az egyes jogász- és orvosprofessziók nemek szerinti összetételére gondolni.

Az üvegplafon jelenség vagy vertikális szegregáció érvényesülésére utal Keczer (2012). Kiemeli, hogy minél alacsonyabb presztízsű és minél kisebb jövedelemmel jár egy oktatási feladat, annál nagyobb a nők aránya, a magasabb presztízsű és nagyobb jövedelemmel járó felsőoktatásban a férfiak foglalják el az álláshelyek nagyobb hányadát, és a nők csak egy bizonyos szintig jutnak el a szervezeti hierarchiában (Keczer 2012: 72).

A nők magas felsőoktatási részvételi arányára (de az érettségit adó középfokú részvételi arányára is) és egyes foglalkozásokban megfigyelhető magas arányát a „férfihátrány” hipotézissel magyarázza Fényes Hajnalka (Fényes 2010, 2011). Fényes arra a paradoxonra utal, hogy miközben a nők/lányok az iskolázottságban meghaladták a férfiakat/fiúkat, jellegzetesen eltérő oktatási utakat járnak be, például a lányok aránya magasabb a gimnáziumokban, majd a felsőoktatásban is, ahol a képzési területek között jellegzetes különbségek alakultak ki, egyes területeken magasabb férfi-, míg másokon magasabb női arányokkal. Ugyanakkor kialakul egy vertikális szegregáció, a felsőoktatás magasabb szintjein csökken a nők aránya, kisebb az arányuk az elit intézményekben és képzésekben, valamint a felsőoktatásban oktatók és kutatók között.

A középiskola típusa

A középiskola típusa a magyar közoktatás működése következtében jól előrejelzi a továbbtanulási utakat és esélyeket, ami az egyes iskolatípusok és osztályok társadalmi rekrutációjával is kapcsolatos. Ez a közoktatásban érvényesülő szelekciós és gyakran szegregációs folyamatokkal is összefüggésben van (Csapó–Molnár–Kinyó 2009). Hazánkban a rendszerváltás után sokszínű középfokú oktatási struktúra alakult ki, különösen a gimnáziumi képzésben: hagyományos négyosztályos gimnázium, nyolcosztályos, hatosztályos gimnázium, nyelvi előkészítő évfolyam, kéttannyelvű gimnázium – az új gimnáziumi képzési formákat „szerkezetváltó” képzéseknek, gimnáziumoknak hívja a szakirodalom (Kiss 2020). A kutatási eredmények azt mutatják, egészen a kilencvenes

2. táblázat: A középiskola típusa a pedagógusképzési területen végzettek körében

	Gimnázium – hagyományos 4 osztályos (%)	Gimnázium – 5 osztályos, idegen nyelvi előkészítő évvel (%)	6, 8 osztályos középiskola, kétannyelvű gimnázium (%)	Szakközép- iskola (%)	Egyéb (%)	Összes (fő)
2016	54,1	5,6	7,7	30,9	1,7	1917
2017	53,4	5,8	8,4	30,3	2,2	1804
2018	50,2	6,9	8,1	32,8	1,9	1447
2019	49,5	–	16,5	30,1	3,9	854
2020	45,9	9,4	10,2	30,7	3,7	908
2021	49,2	7,9	10,7	27,8	4,5	533

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

évek eleje óta, hogy különösen a „szerkezetváltó” gimnáziumok növelik a felsőoktatásba kerülés esélyét.

A pályakezdő tanárok esetében a 2. táblázat adatai azt mutatják, hogy körükben *legjellemzőbb a négyosztályos gimnáziumi végzettség*, és viszonylag *jelentős a szakközépiskolák-ból* (később szakgimnázium, jelenleg technikum) érkezők aránya. A 2016–2021 közötti DPR adatfelvételek átlagait vizsgálva az tűnik ki, hogy a pedagógusképzési területen lényegesen magasabb a négyosztályos gimnáziumban végzettek aránya a többi képzési terület átlagához képest, ugyancsak magasabb a szakközépiskolákból érkezőké, és lényegesen alacsonyabb (megközelítőleg a fele) a szerkezetváltó gimnáziumokból érkezők aránya, ez utóbbi jól jelzi a pedagógusképzési területen tanulók és végzettek családjainak a társadalmi státuszát is (tekintettel a szerkezetváltó iskolák szelekciós hatására).

A kilencvenes években kialakult paradox jelenség, hogy az oktatás expanziója nem járt együtt az egyenlőtlenségek csökkenésével, hisz új szelekciós pontok jelentek meg a tanulók 10 és 12 éves korában, az iskolákban zajló erős szelekciós mechanizmus így továbbra is a szerkezeti egyenlőtlenségek hierarchikus építkezését segítette elő (Lannert 2003). Az eltérő iskolatípusok, a gimnázium és a szakközépiskola eltérő esélyeket biztosít a továbbtanulásban, a gimnáziumok javára (Szemerszki 2014; Fehérvári–Híves 2017; Fehérvári–Híves– Szemerszki 2021). Ha a magyarországi középfokú képzési szerkezet nem változna, és a megfelelő korosztály 70%-a szerezne érettségit, a felső jövedelmi ötödből származó családok gyermekei akkor is 5,4-szer nagyobb eséllyel jutnának be a felsőoktatásba, mint a szegény (alsó jövedelmi ötödből származó) családok gyermekei, az érettségizettek arányának a csökkenése pedig tovább növelné ezeket az esélybeli különbségeket (Hajdú et al. 2015: 27). Ezek a különbségek a hasonló képzési szerkezetű szomszédos országokban is megfigyelhetők, az általánosan képző középiskolákból érkezők egyértelműen felülreprezentáltak a felsőoktatási eredményességlényhöz jutók körében (Pusztai 2016).

Családi háttér: a szülők iskolai végzettsége

A felsőoktatás-szociológiai és mobilitási szakirodalomban a szülők iskolai végzettségének jelentős szerepet tulajdonítanak (a jövedelem, a foglalkozás és a társadalmi osztály mellett). Ezek többsége a szülők társadalmi státuszát jól jellemző szülői iskolai végzettség reprodukciós és egyenlőtlenségi hatásait emeli ki, azaz azt fogalmazza meg, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekei magasabb arányban tanulnak tovább a felsőoktatásban, függetlenül a végbement expanziótól. A társadalmi osztályok közötti minőségi egyenlőtlenségek a beiratkozási esélyek tekintetében a hagyományosabb és magasabb státuszú képzéseken, valamint a „régí” egyetemeken való részvételben alapvetően változatlanok maradtak a hatvanas-kilencvenes években (EMI hipotézis, hatékonyan fenntartott egyenlőtlenség), miközben a felsőoktatás egészét mennyiségi egyenlőtlenségek is jellemzik, azaz a különböző társadalmi csoportokból eltérő eséllyel lehet bejutni a felsőoktatásba (MMI hipotézis, maximálisan fenntartott egyenlőtlenség) (Boliver 2011; Boliver–Wakeling 2016). Röviden, a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenségek a felsőoktatásban egyaránt maximálisan és hatékonyan fennmaradtak.

Ezt igazolják a hazai frissdiplomás kutatások eredményei is, ha az egyes képzési területeken tanulók és végzettek szüleinek az iskolai végzettségét vetjük össze (3. táblázat).

E különbségek mellett még egy jelenség figyelhető meg (ez megfelel a nemzetközi tendenciáknak), az apák és az anyák iskolai végzettségének jelentős eltérése. Ha csak a pedagógusképzési terület frissdiplomásai szüleinek az iskolai végzettségét tekintjük, azt a tendenciát látjuk, ami a teljes hazai felsőoktatásra is igaz, azaz (a 2019-es év kivételével) az anyák iskolai végzettsége magasabb, mint az apáké. Ennek a magyarázata azonban nem egy strukturális hatásban rejlik, azaz abban, hogy már a szülők korosztályában is magasabb lett volna a nők iskolai végzettsége, hisz a szülők a nyolcvanas és korai kilencvenes években voltak egyetemisták.¹ Ez azt is jelenti, hogy a szülők társadalmi státusza (amit leginkább az iskolai végzettséggel mérnek) ugyan jelentős hatást gyakorol a továbbtanulásra, ám abban az anyák szerepe nagyobb, mint az apáké, azaz a szülői korosztályokban még alacsonyabb anyai iskolai végzettség ellenére is a diplomás anyák hatása nagy gyerekeik (a tanárok esetében lányaik) továbbtanulására, ezért is lehet nagyobb a diplomás anyák aránya a pályakezdő tanárok körében. Ez valamennyi frissdiplomás esetében megfigyelhető (3. táblázat).

A képzési területek között lényeges különbségek tapasztalhatók, ezek igazolják Boliver és Wakeling állítását is a MMI és EMI hipotéziseket illetően (Boliver 2011; Boliver–Wakeling 2016). A pályakezdő tanárok körében a legalacsonyabb a diplomás szülők aránya, így tipikusan nem hagyományos hallgatónak és elsőgenerációs hallga-

¹ A 2016-os Mikrocenzus adatai szerint 1980-ban a megfelelő korú népesség 6,5%-a, 1990-ben 10,1%-a, 2001-ben 12,6%-a, 2011-ben 19,0%-a, 2016-ban 22,8%-a volt diplomás. A diplomás nők aránya 2011-ben haladta meg a megfelelő korú népességen belül a diplomás férfiak arányát (nők: 19,2%, férfiak: 17,1%), 2016-ra a diplomások 56%-a már nő volt, a nők körében a diplomások aránya 20,1%, a férfiak között 17,2% volt.

3. táblázat: A diplomás szülők aránya a frissdiplomások körében (%)

	Apák		Anyák	
	Pedagógusképzési terület	Képzési területek átlaga	Pedagógusképzési terület	Képzési területek átlaga
2016	24,8	33,8	28,8	39,2
2017	26,0	35,5	29,7	40,8
2018	23,8	36,8	29,7	42,6
2019	27,5	38,1	17,4	38,0
2020	25,7	36,1	30,2	42,5
2021	26,9	36,1	28,5	42,1

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

tóknak tekinthetők.² Az egyes képzési területeken végzettek esetében hasonló jelenségek és folyamatok figyelhetők meg, azaz a vizsgált időszakban nőtt a diplomás szülők aránya (ha a 2010–2021 közötti időszakot vizsgálánk, drasztikus növekedést látnánk az összes végzett és egyes képzési területek esetében), ezek a változások azonban nem lineárisak. Alacsonyabb a szülők iskolai végzettsége az agrár, államtudományi és művészetközvetítési területen végzettek körében, magasabb a jogi és műszaki képzési területen, a többi képzési területen végzettek körében nem tapasztalható lineáris hatás, inkább tendenciátlan ingadozás, összességében egy folyamatosabb növekedés a diplomás szülők arányát illetően (például az orvos- és egészségtudományi, bölcsészeti és természettudományi területen végzettek körében). Az adatok alapján megfogalmazható, hogy a pályakezdő tanárok szüleinek a legalacsonyabb az iskolai végzettsége. A pedagógusképzési területhez tartozó szakok és szakmák között is lényeges különbségek érvényesülnek (ezt illetően adataink csak az aktív hallgatókról vannak, lásd Paksi et al. 2015: 42). Az apák és az anyák végzettsége közötti különbség a képzési terület szakjai között is megfigyelhető, továbbá a diplomás szülők aránya alapján az óvodapedagógus – tanító – tanár – gyógypedagógus sorrend figyelhető meg.

Családi minták hatása

A pályaválasztásban (Bernáth 2016; Tódor 2020) jelentős a családi minták hatása, azaz a hasonló végzettségűek és foglalkozásúak előfordulása, és azok hatása a pályaválasztásra. Ilyen értelemben szoktak jogász-, orvos-, mérnök-, tanár dinasztiákról beszélni (Fónai 2014; Fónai et al. 2014). Ennek jelentős hatása van nemcsak a pályaválasztásra, de

² Az elsőgenerációs és/vagy nem hagyományos hallgatók problematikájának jelentős szakirodalma van. Leegyszerűsítve azok a hallgatók sorolhatók ide, akik elsőként szereznek diplomát a családjukban. E hallgatóknak, frissdiplomásoknak több csoportja van, egyes csoportjaik a felsőoktatás bővülésével sikeresen kerültek be a felsőoktatásba, például a nők. Ugyanakkor esetükben magas a lemorzsolódás, és jellegzetes területeken tanulnak a felsőoktatásban (gyakran a semi-professziók területén), így esetükben erősen érvényesül az MMI és az EMI jelenség. A témához lásd: Bocsi 2020; Brown 2014; Gilardi 2011; Pascarella et al. 2004; Pusztai et al. 2019; Soracco 2018.

az indirekt szakmai szocializációra is (Susánszky-Szántó 2002), azoknak a szerepeknek, normáknak, magatartási formáknak az átvételében, mely az adott szakmát, professziót jellemzi. Ezt a jelenséget sok szempontból a társadalmi tőke kontextusában is lehet vizsgálni, annak Bourdieu- és Coleman-féle értelmezésében egyaránt (a két társadalmi tőke felfogás között nagy különbség tapasztalható, Bourdieu az egyenlőtlenségek sikeres fenntartásában lát szerepet a társadalmi, kapcsolati tőkének (Bourdieu 1998), míg Coleman (1988) inkább az együttműködés, a kohézió, a támogatás jelentőségét emeli ki).

4. táblázat: Hasonló szakterületen dolgozó családtag, pedagógusképzési terület (%)

	Igen, szülők és nagyszülők közt is van kapcsolódó szakmájú családtag	Igen, csak a szülők között	Igen, csak a nagyszülők között	Igen, a tágabb körben	Nincsen ¹	Nincsen ²	Összesen, (fő)
2016	8,3	15,0	3,3	–	73,4	73,4	1917
2017	7,6	16,5	3,8	–	72,1	72,1	1805
2018	9,4	12,8	4,4		73,3	73,3	1440
2019	6,7	12,0	3,9	21,7	77,5	55,8	853
2020	7,2	12,2	3,2	23,7	77,5	53,8	909
2021	7,5	9,7	3,2	22,5	79,6	57,1	534

¹ Csak a szülők és nagyszülők között

² 2019–2021: „tágabb körben” válaszokkal

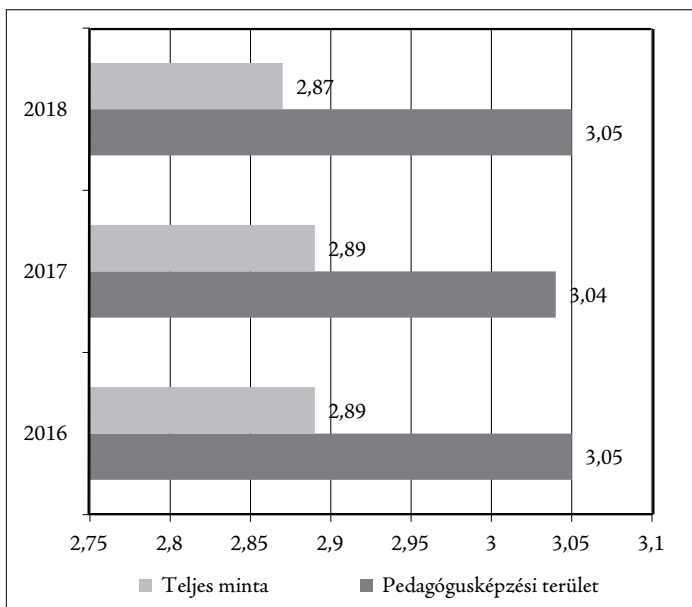
Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

A szűkebb és tágabb családi hatásokat 2019-ig a szülők és a nagyszülők körében vizsgálták, a hasonló szakterületen dolgozó családtagok számával (2010-ben az iskolai végzettségre is rákérdeztek). A pályakezdő tanárok körében durván minden negyedik-ötödik válaszolónak volt hasonló foglalkozású szüleje, nagyszüleje. Ha a tágabb családot is vizsgáljuk, csaknem felük számolt be erről. Ennek nagy jelentősége van a pályakezdő tanárok énképét illetően (legalábbis a szakmával való elégedettség területén). Ha ezt összevetjük az összes pályakezdő válaszaival (az átlagokkal), az látható, hogy a fiatal tanárok között rendre az átlag fölötti a tanár rokonok aránya, és összehasonlítva más képzési területek frissdiplomásaival, azok közé tartoznak, ahol magas a családi minta hatása a foglalkozást illetően. Ez azt is jelenti, hogy bár a pedagógusképzési területen a legalacsonyabb a diplomás szülők aránya, mégis a hasonló végzettségűeké nagyon magas, azaz a diplomás szülők jelentős része tanár, ami a „tanárdinasztia” hipotézist erősíti. Hasonlóan magas az agrár, műszaki, művészeti, és orvos-egészségügyi képzési terület pályakezdői körében, ugyanakkor a számok nem igazolják a „jogász dinasztikiakra” vonatkozó köznapi sztereotípiát, de a „bölcész” és „természettudományos” dinasztikiák is mérsékeltebben fordulnak elő a frissdiplomások körében. A sztereotípiák egyébként működnek, hisz a számok sze-

rint inkább „dinasztikusak” a mérnökök (az agrármérnökök is), a művészek, az orvosok, ápolók és a tanárok. Itt azért megragadható egy viszonylag jelentős kontinuitás a családokon belül a foglalkozások továbbadásában, ami a társadalmi tőke hatása mellett annak a (bourdieu-i értelmű) „továbbépítését” is jelentheti például az előnyök kumulálásával, de ez a családi minta képes kompenzálni is az egyes szakmák rosszabb helyzetét (ami inkább a colemani érveket igazolja).

A családok szubjektív anyagi helyzete

A nemzetközi szakirodalomban igen elterjedt a családok státuszának az anyagi helyzettel való jellemzése. Ahol ezt a mutatót használják, ott a különböző támogatási programok és ösztöndíjak miatt állnak rendelkezésre adatok a kutatók számára (Haveman 2006; Blacstone 2012; Brown 2014; Murphy 2020), és egyébként is elterjedt a társadalmi különbségek jövedelmi kvintilisek és decilisek révén való megjelenítése. A magyar felsőoktatás kutatásban a felvételi eljárás során a „hátrányos helyzetre” kapható pluszpontokhoz kapcsolódóan terjedtek el hasonló elemzések (Hegedűs 2020). Az objektív anyagi helyzethez kapcsolódó elemzések azonban az adatok hiánya miatt kevésbé jellemzőek, ehelyett is inkább a szubjektív anyagi mutatókat használják (erre tipikusan lásd a DPR adatfelvételeknek a család anyagi helyzetére vonatkozó kérdését – jelen tanulmányban is ezt elemezzük). A DPR frissdiplomás adatfelvételei is szubjektív anyagi helyzet változót használnak, a megkérdezettek családjának anyagi helyzetét a megkérdezett 14 éves korában. A becslés retrospektív, ami csökkenti annak megbízhatóságát is. Ennek jele, hogy a különböző képzési területek frissdiplomásai között nagyon kis eltérések tapasztalhatók,

1. ábra: Összességében hogyan ítéli meg családjá anyagi helyzetét akkor, amikor Ön 14 éves volt? (Ötfokozatú skálán, ahol 1 = az átlagosnál sokkal jobb, 5 = az átlagosnál sokkal rosszabb)

5. táblázat: A család anyagi helyzetének megítélése az egyes képzési területeken (Ötfokozatú skálán, ahol 1 = az átlagosnál sokkal jobb, 5 = az átlagosnál sokkal rosszabb)

Képzési terület	2016	2017	2018
Agrártudományi	2,81	2,89	2,83
Bölcsészettudományi	2,92	2,92	2,94
Gazdaságtudományi	2,79	2,75	2,73
Informatika	2,92	2,89	2,84
Jogi	2,76	2,82	2,72
Műszaki	2,86	2,91	2,85
Művészeti	2,88	2,77	2,84
Művészetközvetítői	2,86	2,86	2,97
Közigazgatási, rendészeti és katonai/ államtudományi	2,97	3,01	2,98
Orvos- és egészségtudományi	2,92	2,90	2,90
Pedagógusképzés	3,05	3,04	3,05
Sporttudományi	2,89	2,79	2,69
Társadalomtudományi	2,90	2,90	2,88
Természettudományi	2,95	2,99	2,92
Hitéleti	3,00	3,00	–
Total	2,89	2,89	2,87

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018”

ami ennek a mutatónak a használatát is bizonytalanná teszi. Ettől függetlenül a pedagógiai képzési területen végzett, pályakezdő tanárok a szerényebb anyagi helyzetű családok közé sorolják magukat (1. ábra).

Ezt a kérdést az általunk vizsgált periódusban 2016 és 2018 között kérdezték (maga a kérdés 2010-től szerepelt a kérdőívekben). Ami nagyon feltűnő, hogy ez alatt az időszak alatt szinte semmi elmozdulás nem volt a családok anyagi helyzetének a megítélésében.

Az egyes képzési területek között az eltérés csekély mértékű, és a hipotetikusan „várható” eredmények nem teljesülnek, azaz az egyébként magas diplomás szülői háttérű és jó munkaerőpiaci pozíciójú területek frissdiplomásai sem látják úgy, hogy középiskolás korukban a családjuk anyagi helyzete kiugróan kedvező lett volna (hasonlóan meglepő, hogy a tényleges munkaerőpiaci helyzetüket is „egyformának” látják, például az elért jövedelemmel való elégedettségben). Az adatok azt azonban egyértelműen mutatják, hogy a pályakezdő tanárok tartják legkedvezőtlenebbnek családjuk anyagi helyzetét középiskolás korukban.

A pályakezdő tanárok munkaerőpiaci helyzete a végzés után

A frissdiplomások munkaerőpiaci helyzetét a DPR adatfelvételek többéves szakmai előkészítő munka után több dimenzióban vizsgálták (Garai *et al.* 2010; Veroszta 2010; Garai–Veroszta 2013). A DPR mérések előkészítése során a felsőoktatás világából a munka világába való átmenet sokszínűségére fókuszáltak a kutatók és a szakmai grémiumok. Magát a munka világát a frissdiplomások munkaerőpiaci sikeressége, beilleszkedése, a megszerzett tudás alkalmazása és annak horizontális és vertikális illeszkedése szempontjából (is) vizsgálták. Az adatfelvételekhez kidolgozták a munkaerőpiaci sikeresség objektív és szubjektív mutatóit (Györgyi 2010; Veroszta 2010; Varga 2013). A sikeresség objektív mutatóit az alkalmazással, az első munkába álláshoz szükséges idővel, a munkanélküliség előfordulásával, a teljes foglalkoztatással, a vezető pozíciókkal és a jövedelemmel mérték (Veroszta 2010; Varga 2013). A szubjektív mutatók közé az illeszkedés (a munka és a végzettség területén), a mobilitási tervek, a presztízs és a munkával való elégedettség kerültek.

Már az első adatfelvételek is azt mutatták, hogy a frissdiplomások elégedetlenek munkájukkal és annak összetevőivel. Ennek egyik magyarázata az előzetes várakozások és a tényleges munka diszkrepanciájában ragadható meg, például a jövedelmekben, a szakmai előrehaladásban és a tanultak alkalmazásában.

Maga a siker objektív (pl. fizetés, szakmai ranglétrán elfoglalt hely, szakmai elismerések, kitüntetések) és szubjektív (munkával való elégedettség, szervezeti elköteleződés, szakmai identifikáció) mutatókkal mérhető, de maguk az érintettek is e területeken alkotnak véleményt munkájukról és a szervezetről, ahol dolgoznak. Különösen sokat nyom a latba (a munkáról kialakult vélekedésekben, de a munkaerőpiaci sikerben is) a felsőoktatásban megszerzett tudás alkalmazásának a lehetősége – ez alakítja a munkával való elégedettséget is, főként, ha valaki a végzettségénél alacsonyabb képesítést igénylő munkát végez (túlképzett). Ezeket a horizontális és vertikális „nem illeszkedéseket” a pályakezdők krízisként élik át, például a jövedelmet vagy a megszerzett kompetenciák alkalmazásának a lehetőségeit illetően (Kiss 2013). A horizontális illeszkedés a felsőoktatásban elsajátított szakmai tudás tényleges alkalmazását jelenti (mennyire tudja a munkájában alkalmazni, illetve milyen szakterületen szerzett tanulmányok felelnek meg a legjobban a munkájának), míg a vertikális illeszkedés a képzettség szintje és a végzett munka összefüggését jelenti, túlképzésről akkor beszélhetünk, ha a munka nem igényel felsőfokú végzettséget.

Ezt igazolják saját elemzéseink is a Debreceni Egyetem frissdiplomásai körében, mely a munkaerőpiaci sikeresség összetevőit és az arra ható változókat vizsgálta, és igazolta az ezekre vonatkozó közgazdasági és szociológiai elméleteket (Fónai–Kotsis–Szűcs 2014). A vázoltak következménye az, amit a DPR adatfelvételek 2010 óta jeleznek: a frissdiplomások csekély mértékű elégedettségét (méginkább elégedetlenségét) az általuk végzett munka összetevőivel (ezt a következő fejezetben mutatjuk be).

Az elhelyezkedés ideje az abszolútórium után

A végzés utáni elhelyezkedés ideje jól mutatja egy foglalkozás munkaerőpiaci lehetőségeit, pozícióját (nemcsak a diplomások esetében). Fontos megjegyezni, hogy a DPR adatfelvételek eredményei szerint magas azoknak az aránya a végzősök között (45–50%), akik már állásban voltak a diploma, abszolútórium megszerzésekor, így az álláskeresés időtartama tanulmányunkban az *első állásukat keresőkre* vonatkozik.

A több szempontból kedvezőtlen helyzetű pályakezdő tanárok esetében az elhelyezkedés időtartama a vizsgált periódusban (erre adatok csak 2016–2018 között állnak rendelkezésre) a frissdiplomás átlagnál valamivel kedvezőbbek (lásd 6. táblázat), 2018-ban pedig (ez, ahogy arra többször utaltunk, nem felel meg a végzés évének) a második leg-rövidebb időt jelentette a gazdaságtudományok képzési területen végzettekhez képest.

6. táblázat: Hány hónapig kereste az első munkáját az abszolútórium megszerzése után
(átlag, hó)

Képzési terület	2016	2017	2018
Agrár	5,57	4,88	4,62
Bölcsészettudomány	5,87	5,61	4,82
Gazdaságtudományok	3,26	1,99	2,26
Informatika	4,86	4,05	4,10
Jogi	4,55	4,12	4,31
Műszaki	4,62	4,73	4,34
Művészet	3,58	4,79	5,88
Művészetközvetítés	9,40	6,00	4,33
Közigazgatási, rendészeti és katonai/ államtudományi	4,46	3,97	4,38
Orvos- és egészségtudomány	4,23	3,76	3,66
Pedagógusképzés	4,32	4,26	2,43
Sporttudomány	4,66	2,88	6,33
Társadalomtudomány	5,10	4,19	4,39
Természettudomány	5,45	5,11	4,90
Total	4,56	3,92	3,73

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018”

A pályakezdő tanárok munkaerőpiaci státusza

A pályakezdő tanárok munkaerőpiaci helyzetét jelző több mutató közül a munkaerőpiaci státuszt vesszük figyelembe (a kérdőív és az adatbázis tartalmazza még a munkanélküliség előfordulásával és a munkanélküliség időtartamával kapcsolatos kérdéseket és adatokat). A munkaerőpiaci státusz azt is megmutatja, hogy milyen módon vannak a pályakezdők foglalkoztatva (7. táblázat).

7. táblázat: A pedagógusképzési területen végzettek megoszlása munkaerőpiaci státuszuk szerint (%)

	Alkalmazott	Munkanélküli	Önfoglalkoztató	Vállalkozó	Nappali tagozaton tanuló diák	GYES-en, GYED-en (GYET-en) van	Háztartásbeli, egyéb inaktív (éltartott)
2016	88,5	1,5	1,1	0,7	1,8	5,9	0,5
2017	90,1	1,4	2,1	0,3	1,3	4,5	0,3
2018	87,7	1,2	1,9	0,5	1,4	6,3	0,8
2019	85,9	1,3	3,2	0,7	1,2	7,6	0,1
2020	85,4	2,1	2,1	0,9	1,5	8,0	0,6
2021	86,1	1,9	3,6	0,7	4,1	3,0	0,6

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

Bár az összes, válaszoló frissdiplomás körében és minden képzési területen az alkalmazotti státusz a legjellemzőbb, a pályakezdő tanárok között a képzési területek átlagához képest 10–15%-kal magasabb az alkalmazottak aránya. Ez a *munkaerőpiaci lehetőségekből* fakad, egyben azt is jelzi, hogy másféle foglalkoztatásra kisebb a lehetőségük a fiatal tanároknak (önfoglalkoztatás, vállalkozó). Foglalkoztatásuk szintje is magas, a kérdések időpontjában a munkanélküliek aránya a képzési területek átlagához képest alacsonyabb. A nők magas száma miatt a GYES-en lévők aránya jóval meghaladja a képzési területek átlagát. A továbbiakban a munkaerőpiaci sikernek az illeszkedéssel összefüggő dimenzióit elemezzük.

Az elsajátított tudás alkalmazása a munkában

A képzés során elsajátított szakmai tudás (és kompetenciák) alkalmazása a horizontális illeszkedést jelzi a végzett munkában, és jelentős mértékben alakítja a munkavállalói elégedettséget (Kiss 2013; Fónai–Kotsis–Szűcs 2014). Azonban, ahogy arra utaltunk, a szakmai karrier kezdetén ennek a megítélése ellentmondásos, a pályakezdők kevésbé elégedettek a megszerzett tudás alkalmazásával, ezt mutatják az ábra és a táblázat adatai is (2. ábra, 8. táblázat).

A képzésterületek átlagai azt jelzik, hogy a felsőoktatásban megszerzett tudás használatával épp csak hogy elégedettek a frissdiplomások, az átlagokhoz képest a pályakezdő tanárok inkább gondolják azt, hogy alkalmazzák a felsőoktatásban megszerzett tudásukat és készségeiket. A fiatal tanárok az orvos- és egészségtudományi képzési terület végzettjei után (amely egy igen heterogén képzési terület) a leginkább látják úgy, hogy munkájukban alkalmazzák az egyetemen tanultakat (8. táblázat).

Ez nagyon fontos, hisz a tanári pálya egyébként számos területen ellentmondásos, és maguk a tanárok is érzik a szakma státuszának és presztízisének a problémáit (Fónai 2015a, 2015b), azaz a végzett munka és a tudás alkalmazhatósága némileg kompenzálja ezeket az ellentmondásos helyzeteket.

2. ábra: Milyen mértékben használja jelenlegi munkájában a tanulmányai során elsajátított tudást, készségeket (a válaszolók véleménye alapján, skálaátlagok). *Forrás:* „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

8. táblázat: Milyen mértékben használja jelenlegi munkájában a tanulmányai során elsajátított tudást, készségeket (a válaszolók véleménye alapján, skálaátlagok)

Képzési terület	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Agrártudományi	3,08	2,97	3,04	2,98	2,98	3,15
Bölcsészettudományi	2,93	3,03	2,98	2,97	3,04	3,12
Gazdaságtudományi	2,94	2,97	2,96	3,14	3,06	3,02
Informatika	3,24	3,31	3,26	3,54	3,36	3,48
Jogi	3,86	3,57	3,75	3,87	3,70	3,75
Műszaki	3,21	3,19	3,30	3,42	3,22	3,35
Művészeti	3,59	3,61	3,66	3,35	3,44	3,42
Művészetközvetítői	3,17	2,88	3,47	–	1,91	2,55
Közigazgatási, rendészeti és katonai/ állam-tudományi	2,91	3,28	2,94	3,07	3,03	3,35
Orvos- és egészség-tudományi	3,97	3,97	3,94	3,91	3,65	3,81
Pedagógusképzés	3,97	3,86	3,98	3,88	3,84	3,87
Sporttudományi	2,80	3,03	2,84	2,51	2,37	2,81
Társadalomtudományi	2,97	2,99	2,96	3,01	2,87	3,07
Természettudományi	2,99	3,01	3,06	3,21	2,87	3,19
Hitéleti	3,50	3,33	–	–	3,23	2,91
Total	3,25	3,25	3,29	3,33	3,24	3,32

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

A végzett tanulmányok és a munka kapcsolata

Az előzőekben a felsőoktatásban elsajátított szakmai tudás alkalmazásának a mértékét vizsgáltuk, ami a horizontális illeszkedés egyik mutatója a megkérdezettek véleménye alapján. Hasonlóan a horizontális illeszkedést jelzi a végzett tanulmányok és a munka kapcsolata, azaz, hogy milyen területeken szerzett tudás alkalmazása szükséges a végzett munkához; ez a mutató már képes a túlképzés jellemzésére is (Fónai–Kotsis–Szűcs 2014), hisz megmutatja a saját szakterület tudásának a tényleges alkalmazását (9. táblázat).

9. táblázat: Milyen szakterületen végzett tanulmányok felelnek meg a legjobban a munkájának, pedagógusképzési terület (%)

	Csak a saját	A saját és a kapcsolódó szakterületek	Egy egészen más szak-terület	Bármilyen szakterület	Összesen (fő)
2016	29,5	60,4	7,2	2,8	1811
2017	30,8	58,3	7,1	3,8	1689
2018	28,0	64,0	5,0	3,0	1329

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018”

A pályakezdő tanárok véleménye alapján a horizontális illeszkedés szintje igen magas, hisz a válaszolóknak legfeljebb a tizede dolgozik olyan területen, amelyhez nincs szükség a megszerzett szakmai tudásra. Ez viszont nem azt jelenti, hogy a pályakezdő tanároknak az egytizede nem tanári munkakörben dolgozik. Csak annyit jelent, hogy a válaszolók a tényleges munkájukban (amit pontosan nem tudunk, ezt a DPR adatfelvételben nem kérdezték) milyen szakterületen szerzett tudás felel meg leginkább a munkájuknak. Az összes képzésterület átlaga alapján is megfogalmazható, hogy a pályakezdő tanárok a tudásukat leginkább alkalmazók közé tartoznak. Ez következik abból is, hogy körükben magas volt az adatfelvételek időpontjában a saját szakterületen elhelyezkedettek száma (igaz, erre csak közvetett adataink vannak – az Adminisztratív Adatbázisok Egyesítése, AAE alapján).³ Az összes képzési területet figyelembe véve a frissdiplomások egyötöde használja csak a saját szakterület szakmai tudását, a kapcsolódó szakterületek tudását a válaszolók hattizede jelezte, és minden hetedik, nyolcadik frissdiplomás egészen más munkát végez, mint amit tanult (ez duplája a kezdő tanárok körében megfigyelhető aránynak), és 6% körül van azoknak az aránya, akik bármilyen szakterület tudását alkalmazhatják. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az összes, válaszoló frissdiplomás egyötöde olyan munkát végez, ami semmilyen módon nem kapcsolódik a végzettségéhez, ez jól jelzi a túlképzést is (ez kétszerese a pályakezdő tanárok körében megfigyelhető aránynak). Természetesen, az egyes képzési területek között nagy különbségek vannak, hisz az orvos- és egészségtudományi, valamint jogi képzési területen végzettek körében is magas az egyetemen szerzett szakmai tudás alkalmazásának a szintje. Úgy tűnik, a pályakezdő tanárok munkaerőpiaci jellemzői (az elhelyezkedés időtartama, a tudás alkalmazása)

³ <https://www.diplomantul.hu/adminisztrativ-adatbazisok-egyesitese>

alapján a kedvező pozíciójú professziók közé tartoznak. Hogyan alakul ez a vertikális illeszkedés esetében (10. táblázat)?

A képzettség szintje és a munkához szükséges tudás

A vertikális illeszkedés a szakterületi tudás alkalmazásánál is jobban megmutatja a tudás és a munka illeszkedését és különösen a túlképzés jelenségét (túlképzés alatt értve, hogy az elvégzett munkához alacsonyabb szakmai végzettség is elegendő).

10. táblázat: A képzettség szintje és a végzett munka összefüggése, pedagógusképzési terület (%)

	PhD	Egyéb poszt-graduális képzés	Egyetemi diploma/ MA/MSc végzettség	Főiskolai diploma/ BA/BSc végzettség	Munkája nem igényel felsőfokú végzettséget	Összesen (fő)
2016	0,8	1,3	42,9	47,8	7,1	1810
2017	3,9	1,9	45,7	42,3	6,3	1707
2018	1,2	1,4	37,8	51,7	7,8	1332

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

A táblázat azt mutatja, hogy a pályakezdő tanárok esetében a végzett munka és a képzettség szintje között nincs erős diszkrépancia – aki tanárként helyezkedik el, az a végzettségének megfelelő munkát végez. A főiskolai diploma / BA, BSc végzettség – tekintettel az adarfelvétel éveire – nem a hagyományos főiskolai tanárképzést jelenti, hanem a képzési területen BA végzettséget szerző óvodapedagógusokat, tanítókat, gyógypedagógusokat. A pályakezdő tanárok kevesebb mint egytizede végez olyan munkát, ami nem igényel felsőfokú végzettséget, valószínű, hogy ők nem is az oktatásban dolgoznak.

Ha a képzési területek átlagával vetjük össze a pályakezdő tanárok mutatóit, azt mondhatjuk, hogy a fiatal tanárok körében lényegesen magasabb a vertikális illeszkedés, többen végeznek egyetemi, MA/MSc végzettséget igénylő munkát, és feleannyian vannak, akiknek a munkája nem igényel felsőfokú végzettséget – az összes frissdiplomás körében ez utóbbi csoport aránya 13–15%. Összességében, ahogy már megfogalmaztuk, a munkával és a munkaerőpiaci jelenségekkel összefüggő területeken a pályakezdő tanárok kedvező helyzetben vannak, viszonylag gyorsan el tudnak helyezkedni, és végzettségük, valamint munkájuk horizontális és vertikális illeszkedése is kedvező, továbbá erről a véleményük (milyennek tartja a tudása alkalmazását) is elfogadó. Kérdés, ezt a képet mennyire módosítja a munkájuk különböző területeivel való elégedettségük.

Elégedettség a munka összetevőivel a pályakezdő tanárok körében

Lássuk, hogyan alakul a pályakezdő tanárok elégedettsége munkájuk különböző összetevőivel (11. táblázat).

11. táblázat: Mennyire elégedett a főállású munkájával a következő területeken, pedagógusképzési területen (ötfokozatú skálán)

	2016		2017		2018	
	Pedagógus- képzési terület	Teljes minta	Pedagógus- képzési terület	Teljes minta	Pedagógus- képzési terület	Teljes minta
Tartalmi részével	3,10	3,06	3,12	3,08	3,01	3,06
Karrierrel	2,78	2,78	2,79	2,81	2,75	2,81
Presztízzsel	2,42	2,79	2,42	2,84	2,34	2,85
Jövedelemmel	2,47	2,64	2,43	2,68	2,25	2,67
Személyi körülményekkel	2,88	3,04	2,81	3,04	2,80	3,05
Tárgyi körülményekkel	2,63	2,98	2,60	2,98	2,67	3,01
A munkával összességében	2,85	2,95	2,85	2,96	2,77	2,96

Forrás: „DPR – Frissdiplomások vizsgálata 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021”

A frissdiplomás adatfelvételek a vizsgálható három évben két fontos tanulsággal szolgálnak. Az egyik, hogy az összes válaszoló inkább elégedetlen munkája csaknem minden összetevőjével, ez alól csak a munka tartalmi részével való igen mérsékelt elégedettség jelent kivételt, továbbá igen kicsi az évek alatt ezeknek az átlagoknak az ingadozása. Ezt részben a pályakezdés azon sajátosságaival lehet magyarázni (Kiss 2013), mely szerint valójában ez az elégedetlenség magyarázható és érthető a korábbi elvárások fényében, a szakmára vonatkozó anticipációk és a valóság konfliktusát jelentik. Ez részben a kapunyitási pánikkal is összefügg (Molnár 2014). A másik szembevetendő eredmény az, hogy a pedagógusképzési területen végzetek a 2018-as adatfelvétel idején (ami nem azonos a végzés évével), már minden területen elégedetlenebbek, mint az összes képzési terület frissdiplomásai (természetesen a képzésterületek átlagai mögött jelentős eltérések vannak). A pályakezdő tanárok különösen elégedetlenek munkájuk presztízsével és az elérhető jövedelemmel.

Összegzés

A diplomás pályakövetés adatbázisainak az elemzése alapján igen ambivalens kép rajzolható meg a fiatal tanárokról néhány évvel az egyetem befejezése után. Ez a kép megfelel a tanárfoglalkozásokra általában jellemző inkongruenciáknak, hisz hosszú távon érvényesülő folyamatokról van szó. Az összetett, olykor ambivalens kép egyszerre mutat kedvező és pozitív jellemzőket, helyzetet, valamint negatív jellemzőket, illetve jelzi a tanárfoglalkozás alacsony társadalmi státuszát és alsó-középosztályi rekrutációját.

Ezek a diszkrepanciák gyakran együtt hatnak. A pályakezdő pedagógusok körében a legalacsonyabb a diplomás szülők aránya a vizsgált képzési területek közül, egyúttal

azonban viszonylag jelentős a pedagógusok aránya a szülők és nagyszülők között, ami „dinasztikus hatásként” segíti, támogatja a kezdő tanárokat például a szakmai szocializációjukban, de korábban a pályaválasztásban is. A pályakezdő pedagógusok között (hangsúlyozva, hogy a képzési területen több pedagógusszakma található) magas a mester- és osztatlan képzésekben végzettség aránya, ami a tanárképzés szabályozásából is fakad. A végzés után viszonylag gyorsan jutnak munkához, de ez közel áll a végzők átlagához. Zömmel alkalmazottak, és a foglalkoztatásuk szintje is magas. Ami különösen fontos, hogy munkájuk horizontális és vertikális illeszkedése is magas, azaz az egyetemen szerzett szakmai tudásukat véleményük szerint jól tudják alkalmazni, egyúttal kevés közöttük a túlképzett, vagy aki nem diplomás munkát végez.

Ez a pozitív szaldó, emellett számos ellentmondásos vagy hátrányos, gyakran kifejezetten negatív jellemzőket és helyzeteket sorolhatunk. Tény, hogy a fiatal tanárok viszonylag alacsony státuszú családokból érkeznek, emiatt középiskolájuk leginkább négyosztályos gimnázium és szakközépiskola (szakgimnázium, technikum), és kevésbé szerkezetváltó gimnázium – ez egy fontos jellemzője az egyes szakok és szakmák társadalmi helyzetének és rekrutációjának. Családi hátterük miatt egyetemistaként jellegzetesen „első generációs hallgatók”, vagy másként „nem-hagyományos hallgatók”, aminek a tanári munka során is komoly hatása és jelentősége van, az erre a hallgatói csoportra jellemző egyetemi életút és szakmai szocializáció miatt is. A pályakezdő pedagógusokban – ahogy azt a munkával és a munkájuk összetevőivel való elégedettségük mutatja, komoly diszcrepancia alakul ki, aminek legmegfoghatóbb tünete a társadalmi hasznosságuk, a presztízsük és a jövedelmük közötti ellentmondások (és ez utóbbi igazságosságának a kérdése).

A pályakezdő pedagógusok helyzetének vázolt ambivalenciái, diszcrepanciái és a képzési területek közötti különbségek megfelelnek az MMI és az EMI hipotézis állításainak is (Boliver 2011; Boliver–Wakeling 2016), úgy tűnik, a magyar felsőoktatás működése fenntartja ezeket az egyenlőtlenségeket, melyek a munkaerőpiacon is hatnak az egyes diplomás foglalkozási csoportok közötti különbségek fennmaradásában, majd továbbadásában.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük kollégáink, Bocsi Veronika, Fényes Hajnalka és Pusztai Gabriella inspiráló írásait, gondolatait a hallgatói mobilitásról és az elsőgenerációs hallgatókról. Köszönjük Rácz Tibornénak, a Báthory István Katolikus Óvoda, Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Gimnázium (Nyírbátor) intézményvezetőjének, hogy támogatja Csonka Éva aspirációit, PhD-tanulmányait és kutatását.

IRODALOM

- BALÁZSI I. & VADÁSZ CS. (2019) *TALIS 2018: Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal.
https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/meresek/talis/TALIS_jelentes_2018.pdf
- BERNÁTH K. (2016) *Hogyan válasszunk egyetemet? A Partiumban élő fiatalok továbbtanulási motivációi*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

- BIRÓ Zs. (2002) Tanárok a 2002/2003-as tanévben. *Educatio*, Vol. 11. No. 2. pp. 293–312.
- BLACKSTONE, T. (2012) *Social Mobility and Higher Education*. Salzburg Global Seminar.
- BOCSI, V. (2020) First Generation Students in the Hungarian Higher Educational System. *Central European Journal of Educational Research*, Vol. 2. No. 1. pp. 53–65.
- BOLIVER, V. (2011) Expansion, differentiation, and the persistence of social class inequalities in British higher education. *High Educ*, Vol. 61. No. 3. pp. 229–242.
- BOLIVER, V. & WAKELING, P. (2016) Social Mobility and Higher Education. In: J. SHIN & P. TEIXEIRA (eds) *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*. Springer, Dordrecht. pp. 1–6.
- BOURDIEU, P. (1998) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: LENGYEL Gy. & SZÁNTÓ Z. (eds) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, AULA Kiadó. pp. 155–176.
- BROWN, M. (2014) *Higher Education as a tool of social mobility: Reforming the delivery of HE and measuring professional graduate output success, 2014*. CentreForum
- COLEMAN, J. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94. Supplement pp. 95–120.
- CSAPÓ B., MOLNÁR G. & KINYÓ L. (2009) A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, Vol. 19. Nos 3–4. pp. 3–13.
- ETZIONI, A. (1969) *The Semi-Professions and Their Organization*. New York, The Free Press, McMillan.
- FEHÉRVÁRI A. & HÍVES T. (2017) Tanulói preferenciák, oktatáspolitikai szándékok. *Educatio*, Vol. 26. No. 4. pp. 567–580.
- FEHÉRVÁRI A., HÍVES T. & SZEMERSZKI M. (2021) Népszerűség, szekció, oktatás. *Educatio*, Vol. 30. No. 2. pp. 226–241.
- FÉNYES H. (2010) *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FÉNYES H. (2011) A felsőoktatásban tanuló férfiak és nők tényleges mobilitása, státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között. *Felsőoktatási Műhely*, Vol. 5. No. 3. pp. 79–96.
- FÓNAI M. (2014) *Joghallgatók: honnan jönnek és hová tartanak?* Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – DELA Könyvkiadó Kft.
- FÓNAI M. (2015a) Pedagógus és joghallgatók pályaképe a Debreceni Egyetemen és a Partiumban: azonosságok és különbségek. In: PUSZTAI G. & CEGLEDI T. (eds) *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban: A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Nagyvárad, Partium Press. pp. 242–252.
- FÓNAI M. (2015b) Státusz, professziókép és a felsőoktatási életút összefüggései. In: FEHÉRVÁRI A., JUHÁSZ E., KISS V. Á. KOZMA T. (eds) *Oktatás és fenntarthatóság. HERA évkönyvek 2015*. Budapest, Magyar Nevelés és Oktatókutatók Egyesülete. pp. 246–263.
- FÓNAI M., DUSA, Á., CHOVANCOVA, M., CHROST, M., KRÓLIKOWSKA, A. & TOPIJ-STEMPINSKA, B. (2014) The prestige and social construction of the teacher profession in three countries. In: PUSZTAI, G. & ENGLER, Á. (eds) *Comparative Research on Teacher Education*. Ružomberok, Katolickej Univerzity v Ružomberku. pp. 71–93.
- FÓNAI M., KOTSIS Á. & SZÜCS E. (2014) A munkaerő-piaci sikeresség vizsgálata. *Felsőoktatási Műhely*, Vol. 8. No. 4. pp. 91–106.

- GARAI O., HORVÁTH T., KISS L., SZÉP L. & VEROSZTA Zs. (2010, eds) *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.
- GARAI O. & KISS L. (2014) A felsőoktatási jelentkezések tendenciáinak alakulása 2010 és 2014 között. *Felsőoktatási Műhely*, No. 1. pp. 17–46.
- GARAI O. & VEROSZTA Zs. (2013, eds) *Frissdiplomások 2011*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.
- GILARDI, S. & GUGLIELMETTI, C. (2011) University Life of Non-Traditional Students: Engagement Styles and Impact on Attrition. *The Journal of Higher Education*, Vol. 82. No. 1. (January/February) pp. 33–53.
- GYÖRGYI Z. (2010) Munkaerő-piaci esélyek, munkaerő-piaci stratégiák. In: GARAI O., HORVÁTH T., KISS L., SZÉP L. & VEROSZTA Zs. (eds) *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály. pp. 37–58.
- HAJDÚ T., HERMANN Z., HORN D., KERTESI G., KÉZDI G., KÖLLÖ J. & VARGA J. (2015) Az érettségi védelmében. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, BWP No. 1. Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Budapest.
- HAVEMAN, R. & SMEEDING, T. (2006) The Role of Higher Education in Social Mobility. *The Future of Children*, Autumn, Vol. 16. No. 2. pp. 125–150.
- HEGEDŰS R. (2020) *Kompetenciák – hátrányok – térségek. Avagy honnan s hogyan jutnak el a hátrányos helyzetűek a felsőoktatásba?* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press.
- KECZER G. (2012) Üvegplafon: Nők és férfiak a felsőfokú képzésben, az oktatói és a kutatói pályán Magyarországon. *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei*, Vol. 4. No. 4. pp. 69–77.
- KISS J. (2020) A szerkezetváltó gimnáziumok hozzáadott tanulmányi értékének vizsgálata a családítölke-elmélet fogalmi keretei közt. *Párbeszéd*, Vol. 7. No. 1. pp. 1–18.
- KISS P. (2013) Pályakezdők munkával való elégedettségének meghatározói. In: GARAI O. & VEROSZTA Zs. (eds) *Frissdiplomások 2011*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály. pp. 265–291.
- LANNERT J. (2003) A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In: LANNERT J. (ed.) *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet. Elérhető: <https://ofi.oh.gov.hu/tovabbtanulasi-aspiraciok-tarsadalmi-meghatarozottsaga>
- LANNERT J. (2021, ed.) *Zárótanulmány az emberi erőforrás szükségsegekről a magyar közoktatásban. Kutatási zárójelentés*. Budapest, T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatókutatató Központ Kft.
- MOLNÁR É. (2014) A kapunyitási pánik jelenségének vizsgálata a debreceni egyetemisták körében. *Metszetek*, Vol. 3. No. 1. pp. 358–371.
- MURPHY, J. (2020) *Social Mobility Elevators*. December 1. <https://edreformnow.org/blog/social-mobility-elevators/>
- Oktatási adatok (2021/2022) Előzetes adatok. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/okrtas2122e/index.html>
- PAKSI B., VEROSZTA Zs., SCHMIDT A., MAGI A., VÖRÖS A., ENDRŐDI-KOVÁCS V. & FELVINCZI K. (2015) *Pedagógus – pálya – motiváció*. Budapest, Oktatási Hivatal.

- PASCARELLA, E. T., PIERSON, C. T., WOLNIAK, G. C. & TERENCEZINI, P. T. (2004) First-Generation College Students Additional Evidence on College Experiences and Outcomes. *The Journal of Higher Education*, Vol. 75. No. 3. pp. 249–284.
- PUSZTAI G. (2016) Az intézményi hatás és forrásai. In: PUSZTAI G., BOCSI V. & CEGLEDI T. (eds) *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke. Közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához*. Nagyvárad–Budapest, Partium-P.P.S.–ÜMK. pp. 112–136.
- PUSZTAI G., FÉNYES, H., SZIGETI, F. & PALLAY, K. (2019) Who the Dropout students are? *Central European Journal of Educational Research*, Vol. 1. No. 1. pp. 8–16.
- SORACCO, L. (2018) *First-Generation Student Success and Faculty Professional Development. Literature Review*. EDU 7280 Fundamentals of Research (November 21.)
- SUSÁNSZKY É. & SZÁNTÓ Zs. (2002) *Orvosi szociológia*. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- SZÉLL K., SZEMERSZKI M., VEROSZTA Zs. & FEHÉRVÁRI A. (2016) *Diplomás pályakövetési rendszerek összehasonlítása Európában (Comparison of Graduate Career Tracking Systems in Europe)*. Budapest, Tempus Közalapítvány.
- SZEMERSZKI M. (2014) A középiskolából a felsőoktatásba – jelentkezési és felvételi tendenciák. *Felsőoktatási Műhely*, Vol. 8. No. 1. pp. 47–63.
- TAMÁS P. (1986) A mérnökség és a technológiai stílusok. In: HUSZÁR T. (ed.) *A magyar értelmiség a 80-as években*. Budapest, Kossuth Kiadó. pp. 149–187.
- TÓDOR I. (2020) *Az iskolaválasztás döntésmechanismusai. Székelyföldi középiskolák szektorközi metszetben*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- VARGA J. (2013) A pályakezdő diplomások munkaerő-piaci sikeressége 2011-ben. In: GARAI O. & VEROSZTA Zs. (eds) *Frissdiplomások 2011*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály. pp. 143–171.
- VEROSZTA Zs. (2010) A munkaerő-piaci sikeresség dimenziói frissdiplomások körében. In: GARAI O., HORVÁTH T., KISS L., SZÉP L. & VEROSZTA Zs. (eds) *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály. pp. 11–36.
- VEROSZTA Zs. (2015) *Frissdiplomások 2014. Kutatási zárótanulmány*. Budapest, Educatio Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.